

neka sociološka i socijalno-psihološka obilježja izbjeglica u mađarskoj

ivica đurok

hrvatski institut,
pečuh, mađarska
(horvát intezet,
pecs, magyarország)

Autor izvještava o prvim rezultatima svojih ispitivanja socijalnih i psiholoških karakteristika izbjeglica iz Hrvatske i Vojvodine u Mađarsku: o razlikama u načinu smještaja izbjeglica višega i nižeg socijalnog statusa (oni s višim statusom, ujedno i urbanije provenijencije, češće su sami našli smještaj u privatnim kućama i ljetovalištima, a ostali su češće smješteni u izbjegličke logore), o njihovoj strukturi po spolu i dobi (dominiraju žene, osobito među izbjeglicama nižega socijalnog statusa), o nekim obilježjima izbjegličkih logora, o raširenosti neurotskih reakcija među izbjeglicama (česte kod svih, a najčešće u žena smještenih u privatnim kućama), o njihovoj uvjerenosti u skoriji povratak (izbjeglice iz istočne Slavonije i Vojvodine vjeruju manje nego ostali) te o nacionalnoj distanci izbjeglica hrvatske i mađarske narodnosti prema Mađarima u Mađarskoj te prema Srbima.

primljeno svibnja 1992.

—Kad su u ljeto godine 1991. iz Hrvatske u Mađarsku stigle prve manje skupine izbjeglica iz istočne Slavonije i Vojvodine, moglo se — uzimajući u obzir povijesno-sociološke uvjete, zajedničke i različite karakteristike bivših jugoslavenskih regija — s relativno velikom sigurnošću predvidjeti da će se taj proces proširiti i na druge (tada još jugoslavenske) krajeve te da će se njegov intenzitet povećati. Razbuktavanjem ratnih zbivanja intenzivirani su najprije sporadični dolasci izbjeglica i potom su prerasli u sukcesivne grupe i pojedinačne zbjegove.

U razdoblju jesen—zima 1991. godine o tom sam izbjeglištvu izvršio razna ispitivanja, dok sam dotad samo više-manje registrirao svoja zapažanja i empirijska iskustva. Konkretnom analizom došao sam do zaključka da je to tek početak razmatranja o izbjegličkoj temi. Stručno gledajući, tema je, toliko složena i zamršena da je treba neprekidno, sukcesivno proučavati, i da, uz izvjesna kontrolna ispitivanja, treba razraditi i provjeriti više temeljnih hipoteza. Dakle, ovaj rad zapravo je tek »prvo poglavlje« jedne opsežne tematike koja traži daljnje i šire razrade. Zasad, ovo je samo pokušaj na temelju činjenica naznačiti neke relevantne sociološke i socijalno-psihološke karakteristike pojedinih (uglavnom hrvatskih) etničkih skupina koji su iz bivše Jugoslavije izbjegli u Mađarsku.

Ne postoje točni i potpuno pouzdani podaci o tome koliko je ljudi iz bivše Jugoslavije izbjeglo u Mađarsku, a pogotovu ne koliko ih je došlo iz Hrvatske, Srbije, odnosno Vojvodine. Ni na temelju službenih podataka ne možemo pouzdano

ustanoviti točan broj izbjeglica, ali je sasvim sigurno da je taj broj uvijek bio veći od onoga što su ga registrirali službeni organi. Razlog za to ponajprije je u odbojnosti i nepovjerenju prema svim »popisima i registracijama«. Izbjeglice su se, osim toga, ne bez razloga, bojale eventualnih retorzija, a u pojedinim slučajevima radilo se o izbjegavanju mogućnosti da budu pozvani na odgovornost.

Na početku naših istraživanja broj službeno registriranih izbjeglica nije još dosega pet tisuća, iako je njihov broj u stvarnosti bio kudikamo veći. Na temelju broja registriranih izbjeglica, kao i na temelju vlastitih iskustava, broj ispitanika ograničen je na 800, što je tada bio sasvim dovoljno velik i dovoljno reprezentativan uzorak izbjeglica iz bivše Jugoslavije.

Veći dio izbjeglih bile su žene, djeca do 15 godina i stariji ljudi (preko 60 godina). Žene svih dobnih skupina činile su oko dvije trećine izbjeglih. Zanimljivo je da među tim starijim osobama ima podjednak broj žena i muškaraca, dok je među djecom do 15 godina djevojčica bilo relativno više. Zanimljiva je i struktura po spolu pojedinih društvenih slojeva: među ljudima s višim društvenim statusom znatno je veći broj muškaraca (i u aktivnoj dobi!) nego među onima nižeg statusa.

Veći dio izbjeglica višega društvenog statusa smjestio se uglavnom u privatnim kućama, vikendicama i stanovima, dok su ljudi nižega statusa uglavnom našli mjesta u izbjegličkim logorima, kojih je osnovano nekoliko.

Prvi izbjeglice pojavili su se »potajno«. Početkom ljeta 1991. još nije bilo upadljivo, ali se već primjećivalo da je u poznatom turističkom mjestu Harkány, nedaleko državne granice, porastao broj »turista«, koji su pokazivali namjeru da tu borave neuobičajeno dugo — dva, tri ili više mjeseci. Već je ta činjenica dala naslutiti neka kasnija zbivanja. Zanimljivo je retrospektivno analizirati unajmljivane soba i apartmana, stanova i odmarališta, te usporediti njihovu veličinu i komfor s društvenim statusom osoba koje su ih zakupile. Možemo uočiti tijesnu korelaciju između društvenog statusa izbjeglica i komfora iznajmljenih prostorija. Nisam bio u mogućnosti provesti komparativna ispitivanja među izbjeglicama, pojedincima i grupama, u Austriji, Njemačkoj i drugim evropskim zemljama, pa samo na temelju posrednih informacija i nekih vlastitih iskustava pretpostavljam da je prisilna migracija spomenutog društvenog sloja na Zapad imala slične karakteristike s onom u obližnju Mađarsku. Te usporedbe nisu toliko zanimljive zbog samih izbjeglica, nego prvenstveno zato što ukazuju na neke trendove. Još na početku pojačanih ratnih zbivanja bilo je uočljivo da je omjer spolova u skupini izbjeglica višeg socijalnog statusa uglavnom izjednačen (žena je bilo tek 7% više) te da je neravnoteža u korist jednoga ili drugog spola prije svega u ovisnosti o »spašavanju egzistencije« kakvu su imali u domovini, dok su među izbjeglicama nižega društvenog statusa žene izrazitije dominirale.

Nije slučajno ni to da u ranoj fazi rata većina onih koji su u Mađarskoj nastojali sebi stvoriti bolje uvjete za život nije potjecala iz ruralnih nego iz gradskih sredina, prije svega iz Osijeka (tada još nije bilo izbjeglica iz Srbije, odnosno Vojvodine, ili je njihov broj bio neznatan). Oni koji su stanove i odmarališta uzimali u zakup na dulji rok, ili ih čak kupovali (bilo je i takvih slučajeva!), također potječu iz gradskih sredina, pa su i ovdje, u Mađarskoj, željeli živjeti u gradu ili prigradskim naseljima. To je onaj društveni sloj koji (i u ovakvim izvanrednim uvjetima) priželjkuje stanovitu separaciju, i koji je te svoje zahtjeve kadar financirati. Samo ljudi u boljem egzistencijalnom položaju, mogu platiti u prosjeku veoma visoke zakupnine, koje bezdušni iznajmljivači traže — baš s obzirom na platežnu moć izbjeglica i njihov nezavidan položaj — a izbjeglice su primorane prihvatiti i takve uvjete. Oni s nižim standardom i siromašni, koji su tek krajem ljeta, odnosno u ranu jesen počeli masovno dolaziti u Mađarsku, to sebi nisu mogli priuštiti, ili su mogli samo na vrlo kratko vrijeme, pa su zato našli utočište kod poznanika, rodbine ili u izbjegličkim logorima.

Prvi izbjeglički logori osnovani su već tokom ljeta 1991. U početku bili su dovoljni neki crkveni objekti (Máriagyöd), dačka odmarališta (Harkány), zgrade bivšeg Pa-

triotskog fronta (Mohács), dački i radnički domovi (Szigetvár, Beremend, Nagyharsány) itd. Kako su ratne operacije postajale jače i opasnije, to su i izbjeglice stizale u sve većem broju, a prihvatilišta u (mađarskoj) Baranji nisu više mogla primati toliki broj ljudi, tako da su otvorene i neke bivše vojarnje (Nagyatád) i đačka odmarališta kod Balatona (Zánka) i u istočnom dijelu Mađarske (Dánfok). Od tih prihvatilišta jedino su Nagyatád i Zánka mogli primiti veći broj izbjeglica, dok je u ostalim logorima moglo biti smješteno tek nekoliko desetaka ili stotinjak ljudi.

Velik broj izbjeglica, osobito u prvo vrijeme, prihvatili su stanovnici mađarskih sela s većinskim (ili bar znatnijim) brojem hrvatskoga (šokačkog) živilja. Granično naselje Kašad prihvatilo je više izbjeglica nego što ima stalnih stanovnika! Po hrvatskim (šokačkim) kućama bilo je i po 15 izbjeglica. Mnoge su prihvatili i stanovnici hrvatskih naselja Vršenda, Katolj, Udvar, Kukinj i drugih, a u brojnih hrvatskih obitelji koje žive u većim gradovima (Pečuh, Mohač) također je smješteno mnogo ljudi. Osim mađarskih Hrvata, i mnogi Mađari svoje su domove nesebično podijelili s izbjeglicama.

Naravno, stanje je u masovnim logorima bilo složenije. Struktura izbjeglica, atmosfera koja tamo vlada, kao i sam milje izbjegličkih logora, izdvojenost izbjeglica i druge okolnosti njihova života, stručno opravdavaju specifičnu analizu ovih životnih prostora. U njima se život izbjeglica drukčije organizira nego izvan njih. Iako su razlozi koji su primorali ljude da napuste svoja ognjišta u biti istovjetni, u ovakvim se sredinama psihološki, kulturni, sociološki i drugi utjecaji kojima su podložni izražavaju drukčije, na drugi način i s različitim intenzitetom nego kod onih koji nisu živjeli u logorima. Unutrašnji red izbjegličkih logora, raspoloženje koje tamo vlada, kao i uvjeti za život determiniraju ne samo psihičko stanje onih koji tamo borave nego utječu i na njihov fizički status.

U nastavku želim opisati neke značajne i općenite faktore koji doduše ne odražavaju u svakom slučaju precizno i točno diferenciranost ličnosti prognanih, ali koji možda mogu poslužiti za to da se na strogo stručnoj osnovi pokuša analizirati i osvijetliti problem. U više slučajeva stekao sam dojam da je ovaj način tretiranja izbjegličkih problema nailazio na nerazumijevanje onih koji odlučuju o rješavanju izbjegličkih problema, te da oni, unatoč vrlo ozbiljnim naporima, upravo zbog nerazumijevanja za znanstveni pristup ponekad donose pogrešne odluke (istraživanja sam proveo bez ikakve institucionalne podrške, vlastitim sredstvima, uz pomoć nekoliko studenata socijalnog rada).

Odluka o napuštanju (ili nenapušanju) svojih stoljetnih ognjišta kod svih ljudi rada ozbiljne traume. Ima pojedinaca koji su zbog sporijeg toka ratnih zbivanja imali više vremena za odlučivanje, ali i takvih koji su odluku o napuštanju zavičaja, obitelji, imovine, trebali donijeti hitno. Te velike promjene bijahu izvor mnogih konflikata i trauma. Egzistencijalni problemi, nova, drukčija sredina, jezični i uopće komunikacijski problemi, osjećaj izgubljenosti, porobljenosti, nesigurnosti, kao i česta konvencionalna stereotipija — sve to stvara frustrirajuće situacije, s kojima se izbjeglice moraju suočiti, i one postaju izvorom njihovih mnogih socijalnih, psihičkih i fizičkih napetosti i konflikata.

Kod većine izbjeglica, posebno onih koji žive u izbjegličkim logorima i potječu iz nižih slojeva, neki znakovi neuroze javljaju se mnogo jače. Primjenom MMPI (Minnesota Multiple Personality Inventory), kao i na osnovi neposrednog opažanja, ustanovio sam da se oko tri četvrtine testiranih može smatrati neurotičarima (podaci za same logore Szigetvár, Máriagyűd i Nagyatád pokazuju još veći postotak: čak 88% neurotičara, a preostalih 12% jesu djeca i mladež od 12 do 17 godina). Testiranjem smo došli do informacije da je kod 21% ispitanika neuroza manjeg opsega. Simptomatično je za izbjegličku situaciju da gotovo nema izbjeglice bez neke psihičke poteškoće. Vrlo je zanimljivo da su među ženama koje žive u iznajmljenim stanovima neurotske reakcije češće nego u žena i muškaraca koji žive u izbjegličkim logorima, i da se ta razlika s razbuktavanjem rata

povećavala. Testiranja su potvrdila da obrazovni nivo donekle umanjuje opasnost od duševnih konflikata, ali ne toliko da bi to mogao biti važan faktor diferenciranja.

Vrlo važne činjenice koje obilježavaju duševno stanje izbjeglica možemo uočiti i na temelju odgovora na pitanje nadaju li se skorom povratku kućama i jesu li u ovoj za njih neobičnoj i teškoj situaciji sačuvali samopouzdanje. Svi su odgovorili da se žele vratiti kući, u zavičaj, ali se uočavaju neke razlike u stupnju sigurnosti glede povratka, kao i u razini sačuvanog samopouzdanja između baranjskih i vojvodanskih (!) izbjeglica s jedne strane, i onih koji su došli iz ostalih krajeva Hrvatske s druge strane (vidi tablicu 1; viša ocjena izažava veću sigurnost u povratak i višu razinu samopouzdanja).

Tablica 1

Stupanj sigurnosti u skori povratak i vlastita procjena samopouzdanja (u %)

Ocjena	Baranja i Vojvodina	Ostali
1	7	0
2	33	8
3	0	0
4	18	0
5	27	34
6	9	0
7	6	39
8	0	11
9	0	8
10	0	0
Ukupno	100	100

Razlike koje su uočljive svakako zaslužuju detaljniju analizu. Niža vrijednost »indeksa povratka i samopouzdanja« kod baranjskih i vojvodanskih izbjeglica ne može se objasniti samo konkretnom ratnom situacijom. U slučaju Baranjaca radi se uglavnom o Hrvatima i Madarima, ali ima među njima i Srba te izbjeglica slovačke, njemačke i nešto manje romske narodnosti. Veći dio vojvodanskih izbjeglica mađarske je nacionalnosti, ali su iz tog kraja došli i Hrvati i, što je vrlo zanimljivo, među vojvodanskim izbjeglicama sreo sam i Srbe (koji su «pozvani» u rat ali se nisu željeli odazvati) i neke druge.

Rat i posljedice rata, kao i psihološki rat koji se vodi agresivnom propagandom, svjesnim i često agresivnim iskrivljavanjem činjenica i, naravno, nova životna situacija, izaziva neurozu i uvelike determinira vjeru u povratak, odnosno samopouzdanje izbjeglica. Naravno, osim spomenutih, ima i drugih činilaca koji pozitivno ili negativno utječu na izbjeglice, koji jačaju ili slabe njihovu psihičku stabilnost: treba primjerice uzeti u obzir unutrašnji red mjesta stanovanja (logora), sposobnost izbjeglica da se prilagode novim životnim uvjetima, mogućnosti i šanse za realiziranje psihičkih i bioloških potreba, pažnju gostoprimeca, kao i pažnju vlastite domovine — brigu ili nebrigu. Sve su to za izbjeglice vrlo važni faktori koji determiniraju njihovu psihičku i fizičku stabilnost.

Bilo je vrlo zanimljivo i, što se tiče ovog ispitivanja vrlo važno, analizirati kako se i zašto mijenjaju vrijednosne preferencije izbjeglica. U realizaciji ovog ispitivanja tehnika izbora tradicionalnih i modernih vrijednosti sama po sebi nije bila dovoljna. U vezi s tim ja sam najprije tražio odgovor na pitanje: kako se u jednoj novoj, izmijenjenoj situaciji mijenjaju pojedine vrijednosti. Što uvjetuje tu promjenu? Donekle možda iznenaduje (ali što se stvarne situacije tiče, to uopće nije iznenadenje) da je većina ispitanika, čak 88%, na prvo mjesto rang-liste od 20 ponuđenih vrijednosti (npr. obitelj, sloboda, ljubav, tolerancija, materinski jezik, uspjeh u poslu itd) stavila slobodu. Iznenaduje zbog toga, što za one koji nisu

živjeli u Jugoslaviji ali su u ideološkom smislu pripadali istom bloku, sloboda u njezinom građansko-filozofskom smislu zapravo nije bila poznata, dok je ta ista vrijednost u Jugoslaviji (bar naizgled) unckoliko ipak bila ostvarena. Mnogi su kao preferiranu vrijednost koja se smatra tradicionalnom, izabrali obitelj: 82%. Kada se radi o razdvojenim obiteljima, to je razumljivo i jasno, jer taj stav izražava stvarno vezivanje uz domovinu koja se nalazi u vrlo teškoj situaciji. Takozvanje moderne vrijednosti (poslovni uspjeh, blagostanje, afirmacija itd.) uistinu se pojavljuju samo kod jedne određene skupine ljudi. Ove tzv. moderne vrijednosti istakli su ponajprije oni koji su u svojoj domovini bili dobro situirani, a koji ni u Mađarskoj, u usporedbi s »prosječnim« izbjeglicama, ne oskudijevaju. Vrlo je zanimljivo analizirati nacionalni identitet izbjeglica. Izbjeglice iz Hrvatske i Vojvodine djelomičnu političku obespravljenost, nacionalno i manjinsko ugnjetavanje i diskriminaciju podjednako često smatraju činjenicom (pitanje je glasilo: »Jeste li bili zadovoljni s građanskim pravima koja ste imali u domovini, odnosno jesu li u svakodnevnom životu svi građani imali ista prava?). Velika većina ispitanika (83%), smatra da je jedan od glavnih razloga odlaska u izbjeglištvo obespravljenost i ugnjetavanje. Na pitanje »Zbog čega sebe držite pripadnikom hrvatske (odnosno mađarske, srpske, romske . . .) narodnosti«, izbjeglice iz Vojvodine, kao i oni koji su došli s područja Baranje (uglavnom se radi o pripadnicima mađarske nacionalnosti) nacionalnu pripadnost označili su prvenstveno kroz mađarski jezik (89%) dok krvne, rodbinske sponu u tom pogledu nisu naglašeno istaknute. Povijesnu podlogu ovog pokazatelja treba tražiti najprije u povijesnim zbivanjima, a sociološke i psihološke faktore u polarizaciji društva, u traganju za nacijom i identitetom. U vezi s tim uočljiva je (ali uzimajući u obzir posebne okolnosti, možda i nije iznenadujuća) podjela: »moja grupa, moja nacija«, i »njegova grupa, njegova nacija«. Zapravo se ovdje radi o razlikovanju, odvajanju od ostalih naroda. Ispitano je mišljenje izbjeglica različitih nacionalnosti o nekim drugim nacijama. Evo nekih rezultata:

- mišljenja izbjeglica mađarske nacionalnosti o Mađarima u Mađarskoj u 78% slučajeva pozitivna su, u 8% negativna, a u 14% neutralna;
- mišljenja izbjeglica hrvatske nacionalnosti o Mađarima u Mađarskoj pozitivna su kod 93% ispitanika, negativna kod 4% i neutralna kod 3%;
- mišljenja izbjeglih Mađara o Srbima: 9% pozitivna, 53% negativna i 48% neutralna;
- mišljenja izbjeglica hrvatske nacionalnosti o Srbima: 2% pozitivna, 91% negativna, 7% neutralna.

Ovi podaci ponajprije oslikavaju izvjesne trendove. Gledajući sa stručnog stajališta, bilo bi potrebno sličnu i neke druge analize napraviti i u nekim drugim zemljama Evrope i svijeta, kao i u Srbiji, osobito u onim njezinim dijelovima u kojima ima izbjeglica. Tada bismo dobili potpuniju sliku odnosa i promjena tih odnosa. Bez temeljitih istraživanja i analiza možemo tek pretpostaviti što bi nam Srbi odgovorili kad bismo im postavili slična pitanja, pa ako ovu problematiku želimo potpunije osvijetliti, onda i ta istraživanja treba obaviti. Odgovori koje smo dobili na naša pitanja upućuju nas na sustav relevantnih društvenih odnosa i međuljudskih veza, ali bezuvjetno treba obaviti i komparativna ispitivanja da bismo dobivene podatke mogli potpunije objasniti.

literatura:

- David Riesman, *The Lonely Crowd (A magányos tömeg)*, Budapest: KJK 1983.
 Kurt Lewin, Action Research and Minority Problems, in *Resolving Social Conflicts* (mađarski prijevod), Budapest: KJK 1975.
 Csepeli György — Závecz Tibor, *Az erdélyi menekültek személyisége*, Budapest 1991.
 Mérei Ferenc, *Közösségek rejtett hálózata*, Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1988.
 Edward T. Hall, *The Hidden Dimension (Rejtett dimenziók)*, Budapest: Gondolat 1980.
 Elliot Aronson, *The Social Animal (A társas lény)*, Budapest: KJK 1978.

Ivica Đurok

Some sociological and sociopsychological characteristics of refugees in Hungary

Summary

The author reports on the first results of his investigation into the social and psychological characteristics of refugees from Croatia and Vojvodina in Hungary: on differences in the way refugees of a higher and lower social status are accommodated (those with a higher status and of urban origin more often found accommodation in private homes and summer resorts, others were more often placed in refugee camps), their age and sexual structure (women predominate, especially among refugees of the lower social status), some characteristics of refugee camps, widespread neurotic reactions among refugees (frequent among all, but most frequent among women placed in private homes), their conviction of their imminent return home (refugees from eastern Slavonia and Vojvodina believe this less than others) and the ethnic distance Croatian and Hungarian refugees feel towards Hungarians of Hungary and towards Serbs. ■

Quelques caractéristiques sociologiques et socio-psychologiques des réfugiés en Hongrie

Résumé

Dans son article l'auteur expose les premiers résultats de ses recherches portant sur les caractéristiques sociologiques et socio-psychologiques des réfugiés en provenance de la Croatie et de la Voïvodine en Hongrie; il parle des différences concernant le type d'hébergement (ceux avec un statut social plus important et d'origine urbaine ont trouvé l'hébergement dans les familles ou dans les hôtels, d'autres ont été logés dans les camps pour réfugiés). L'auteur parle également des caractéristiques des camps pour réfugiés, des réactions névrotiques, très fréquentes chez tous mais surtout chez les femmes logées dans les familles, de l'espoir de tous les réfugiés de pouvoir bientôt rentrer chez eux (les réfugiés de Slavonie et de Voïvodine y croient moins que les autres), de la distance nationale des réfugiés de nationalité croate et hongroise envers les Hongrois de la Hongrie aussi bien qu'envers les Serbes. ■